

תחיית הלשון העברית בראייה בין-תחומית

יעקב פלמן

שלמה כרמי, עם אחד ושפה אחת; תחיית הלשון העברית בראייה בין-תחומית, תל-אביב: משרד הביטחון, תשנ"ז, 390 עמ'.

שנת תש"ן הוכרזה בבית הנשיא ובכנסת כ'שנת הלשון העברית', לציון מאה שנה להקמת ועד הלשון העברית בירושלים בחנוכה תר"ן. על רקע זה ניגש שלמה כרמי, שפרסם כבר בנושא תחיית הלשון העברית במערכות החינוך בארץ, לכתוב סקירה על תחיית הלשון העברית בכללותה, ובתום מחקר שנמשך שבע שנים ראה אור ספרו 'עם אחד ושפה אחת'.

חלקו הראשון של הספר עוסק במרכיבי התחייה ובגורמיה. נושאו העיקריים הם: האישים המרכזיים (פרק א), תנאי תקופתם (פרק ב), 'תכנון הלשון' והרחבתה (פרק ג), המוסדות, הארגונים והפרסומים השונים שיסדו מחיי השפה (פרקים ד-ה), והדת והמסורת (פרק ו). חבל שספר מקיף כזה אינו כולל פרק של תיאור לשון התחייה, אבל כרמי איננו איש לשון. הוא מודה כבר במבוא (עמ' 12) שספרו לוקה בחסר בנושא החשוב של השפעת הספרות והעיתונות על לשון

התחייה. ואמנם עיסוקו בשאלות בלשניות קצר מדי ולא ממצה (למשל בפרק ג, ובמיוחד בנושאים של העדר אחדות המקורות: 'לשון מקרא' ו'לשון חכמים' [עמ' 70], 'הרחבת הלשון' ויצירת מילים חדשות [עמ' 72] ובעיות החיקוי והליעוז [עמ' 81]). לעומת זאת בדיוניו בנושאים לא בלשניים הוא בדרך כלל סמכותי, ענייני ובהיר בהרצאת הדברים. הוא מיטיב לספוג את רוח התקופה שהוא מתאר, לצייר לקורא תמונה ממוקדת של תקופה רבת פנים ומורכבת, שדרשה פתרונות והכרעות מידיים, להציג את התהליכים והפעילויות ולתת ביטוי למגוון הדעות והוויכוחים באותה עת. כל אלה משולבים בניתוחים ובדיונים תאורטיים ומעשיים של בני התקופה ושל סופרים, היסטוריונים, וחוקרי לשון.

חומר מעניין ומקורי מופיע בחלק השני של הספר. חלק זה עיקרו דיון בהיבטים היסטוריו-סופיים, מתודולוגיים ומתודיים של בעיות נבחרות בחקר תולדות תחיית הלשון. לאורך הפרקים בחלק זה עוברת כחוט השני התפיסה שהמחקר בתחום הזה עד כה הוא פגום בעיקר מפני שהוא חסר 'מסגרת מושגית' ו'פרספקטיבה היסטורית'.

כרמי טוען שהדיון של קודמיו בתחייה היה יותר מדי סובייקטיבי ואינטואיטיבי, קיצוני וחד-צדדי, כללי ומעומעם. ועל כן הוא דורש בניית 'מסגרת מושגית' ו'פרספקטיבה היסטורית' לנושא התחייה ומתריס כי 'חסרונן... לא זו בלבד שפוגע

בהיסטוריוגרפיה של תחיית הלשון העברית... אלא אף מעכב את "קפיצת המדרגה" של כתיבת היסטוריוסופיה ופילוסופיה מקיפות של התנועה לתחיית הלשון (ואולי אף של הספרות והתרבות העברית המודרנית בכלל) (עמ' 258). כרמי מציע גישה חדשה שתשלים את החסר, היא הגישה התשלובתית - הקונפיגורציונלית. דרך זו מחייבת התבוננות מעמיקה ורחבת היקף בגורמים השונים לתחיית העברית וביחסי הגומלין שביניהם, ובכך היא פורשת יריעה רחבה של הרקע הכללי והיהודי לתהליך הנדון.

כרמי מבודד את הגורמים שהיוו לדעתו את התשתית לתחייה ומדרג אותם על פי חשיבותם. גורמים אלו מגוונים ביותר, בהתאם למורכבותה של התופעה, וכוללים גורמים חברתיים, תרבותיים, פוליטיים, פסיכולוגיים, פדגוגיים, תאולוגיים ועוד. ניתוח מעמיק וממצה של כל אלה דורש שיתוף פעולה בין כמה דיסציפלינות ממדעי הרוח והחברה, מה שמצדיק את הכותרת המשנית של הספר: 'תחיית הלשון העברית בראייה בין-תחומית'. את הגורמים השונים כרמי מציג בטבלה מסכמת (עמ' 242-243).

הטבלה, שהיא 'הצעה למיון ה"גורמים החלקיים"' (הכוונה לחלקו היחסי של גורם בין שאר הגורמים), היא למעשה מעין מתווה לדרך העבודה התשלובתית. הטבלה מחולקת באופן אופקי לגורמים אובייקטיביים וסובייקטיביים, ובאופן אנכי לגורמים תורמים ומעכבים. כך מתקבלות ארבע משבצות, שהן לכאורה שוות ערך ומעמד. בכל אחת מהן מדורגים הגורמים בסדר יורד של חשיבות מ-10 עד 1. הושקעה בוודאי מחשבה רבה בדירוג הזה, שהוא כמעט מתמטי. אנו מקווים שכרמי מודע לכך שדרגת חשיבות 10 כגורם אובייקטיבי תורם אין לה בהכרח ערך סגולי של דרגת חשיבות 10 כגורם אובייקטיבי מעכב. זאת ועוד, כרמי אינו מסביר

מה היו שיקוליו וכיצד הגיע לסדר הגורמים המוצג בטבלה, וחבל. באשר לחלוקה עצמה, מן הצד האחד היא מאירת עיניים, בייחוד בעניין השפעות הגומלין וההשתלשלות הדו-סטרית בין הגורמים, אבל מן הצד האחר היא מדורגת מדי. וכי אי אפשר ששני גורמים או יותר תהיה להם דרגת חשיבות דומה? ממילא טוען המחבר שהערך הסגולי של גורם עשוי להשתנות בזמן נתון וייתכן אפילו שאיזה גורם יעבור ממשבצת למשבצת, כלומר יהפוך למשל מגורם מעכב לגורם תורם. כמו כן אפשר להתווכח על מיקומם של פרטים בדירוג. כך למשל בקטגוריה 1 - גורמים אובייקטיביים תורמים - האם הקשר של העברית דרך סידור התפילה והפולחן היהודי, שהוא בעיקרו בדיבור פה (אמירת ברכות ותפילות בקול; דורג 4) לא היה גורם חשוב יותר מ'קיומן של קהילות יהודיות בעלות אוטונומיה פנימית' (דורג 5)? והאם 'הישרדותה של ספרות יהודית לסוגיה כתובה בשפת המקור (עברית)' ראויה לדירוג הנמוך ביותר (1), ובמיוחד שהמחבר לא מצא גורמים מתאימים לדירוג 3 ו-2?

בקטגוריה 2 - גורמים אובייקטיביים מעכבים - דורג 'קיום של יישובים וקהילות יהודיים שחיו בתנאים של ניתוק ופיזור גיאוגרפי, תקשורתית ותחבורתי - מרוחקים ממרכזי הפעילות האידיאולוגית-הפוליטית-הציונית וממוקדי העשייה התרבותית והספרותית-הלשונית-העברית הלאומית החדשה' (8) כגורם הפנים-יהודי הראשון במעלה שעכב את התחייה (למרות דירוגו הגבוה, המחבר אינו מתייחס לגורם זה בעבודתו). הוא דורג לפני 'קיום מצב של פילוג לשוני ופיצול עדתי בחברה היהודית' (7) ולפני 'קיומן של שפות זרות... המספקות לעדות ולמיעוטים... את כל צורכיהם התקשורתיים...'. (6). האומנם דירוג זה מוצדק?

של תחיית העברית מתחיית שפות אחרות. העברית הייתה שפה כתובה כל שנות הגלות (החל משנת 200 לספירה), ותחייתה כדיבור פה צמחה והתבססה על השפה הכתובה. ממילא המושג השאול תחייה בעברית אינו חופף למושג זה

בקטגוריה 3 - גורמים סובייקטיביים תורמים - 'הקמה של בתי-ספר ומוסדות חינוך לדוגמה' (2) חשובה פחות לדעת המחבר מ'הקמת הוצאות לאור עבריות... (כגון "מוריה", "דביר", "קוהלת")' (2.8).

כרמי מסביר בהמשך שכדי לקשור בין הגורמים 'קשרי מאוחר ומוקדם', סיבה ומסובב, וכדי לתת לכל אחד מהם את הפרופורציה המתאימה יש לבקש את הגישה התשלובתית, המחייבת ניתוח 'סימולטאני' של כל אחד מהגורמים החלקיים וקישורם זה לזה בתשלובות או ב"אשכולות" של גורמים (עמ' 244). אך למעשה הוא מנתח על פי גישה זו סוגיות בודדות בלבד, דוגמת 'הפולמוס סביב תרומתה/גריעתה של ספרות לשון ה"השכלה" לתחיית הלשון העברית' (עמ' 203) ו'הגורם האנושי בתחיית הלשון העברית' (עמ' 245). ועוד, כרמי מציג דרישה חוזרת ונשנית ל'מסגרת מושגית' ול'פרסקטיבה היסטורית', אבל הוא עצמו חוטא באותם דברים שהוא כל כך מבקר. למשל הוא נמנע מלהגדיר מושגים: 'ממילא לא מצאתי לנכון להגדיר את המושגים השונים שהשתמשתי בהם הגדרות פורמליות, שהרי אין זה חיבור פילוסופי המחויב בהגדרות מהסוג הזה, אלא חיבור היסטורי' (עמ' 17). יתר על כן, הוא אפילו לא הגדיר את נושא מחקרו: מהי

התחייה ומהם גבולותיה. בדרך כלל בספרות הבלשנית המושג הלועזי revival או renaissance, שתורגם 'תחייה', מכוון להרחבת שפה שהייתה מדוברת בלבד במטרה לעשותה שפה כתובה ושפת תרבות. בעברית המצב הפוך, ובזה ייחודה

דקדוקי הבעה

מסביר עמ' מאמר שפרסם ב"האיך" תחפיה

עברית המתחיה נהשלת ונפגמת כשיחת חולין על צרכי החיים והעבודה הרבה כאר מאשר בהרצאות וכנאומים על ענינים מדעיים ורוחניים. גורמים פסיכיים והסטוריים, שלא פה המקום לפרטם, מצטרפים במקרה זה לכה גדול המגביר אצל חובבי העברית את השפעת לשונות נעוריו על המתחיה בהן. הלשונות האלה הקרובות זו לזו כרוחן המערבית, כגון המושגים ובסדור צרופי הרעיונות, לזכרות לרגעים, בשעת הדבור הרגיל, את שערי הזכרון בלי תת את הצורות העבריות להתרוסס מעל לסף הזכירה. אז יפלא הדובר אמרים רוסים, גרמנים או פולנים במלים עבריות. למען הסר מכשול זה צריך לספק לקהל צורות עבריות נכונות להבעת הרעיונות של החיים והמעשה. יורשה נא לי לערך בזה דוגמה קלה של אמרי-שיחה שכיחים מאד וסוגדים ברוח לשוננו.

ה ג ר ו ד

ה ש ע ה

- באינו שעה תסור אלי?
- בין שש לשבע.
- אמתיך לך עד שש ומחצה, יתר מבין לא אחכה.
- טוב אשתדל לזנון את השעה הפעם.

- מה השעה? - כמה השעה?
- השעה כמה?
- ארבע ומחצה (= וחצי) - ארבע ועשרים (דקיקה).
- באינו שעה תצא הרכבת?
- בחמש חסר עשר - בחמש שעות רבע.

- אפס כי לצערי גם שעוני אינו נכון.
- כבר קצתי בו: פעם יקדים ופעם יאחר.
- ומה הפעם? הצריך לקדמהו?
- להפך, צריך לאחריהו המש דקיקה.
- אבל אל נא הסכ את המחונים אהורנית, סבב אותם במגמת תנועתם הלך וסבב עד הגיעם לספרה המבוקשת.
- אכן אין כשעוני הולך חמים - הולך נכונה.
- אף שניה לא יחפא ודי לבוננהו אחת לשבוע.
- סוף סוף על כמה אכונהו?
- על שתיים חסר אחת - על שתי שעות חסר דקיקה.

- באינו שעה תסליג האניה?
- בין שלש לארבע - בשעת הארבע.
- וכמה השעה עתה?
- עתה זה צלצל שחים - אך רפוק רפך שחים.
- השעון הזה רופק גם מחצות ורבעים.
- ומה שעונך הורש, הוולך הוא?
- הוא עומד, בשבע עמד - כשבע דמס.
- ומדוע לא כוננת אותו?
- כי לא ידעתי את השעה ולא יכולתי לכוונהו.
- אך עתה אכוננהו ואכונן אותו לפי שעוניך.

הנחיות לאמרי-שיחה שכיחים' מתוך 'הגזוד', בטאון 'גזוד' מגיני השפה', אדר ב' התרפ"ד

בשפות אחרות, ובמחקר הלשון העברית הוא מוגבל לתחום שהוא אכן מציין בעברית: תחייה, החיאה של שפת דיבור שהייתה מתה במשך כ- 1,700 שנה. כרמי לעומת זאת כולל במושג תחייה גם את התעוררות הלשון הכתובה: 'סיפור

בשבתות נרחבות. זאת הייתה הפעם הראשונה שהיישוב הודהה כגוף אחד עם שפתו, כפי שכל חברה מתוקנת הייתה נוהגת אילו חששה מאיום על שפתה. אמנם כרמי מאזכר פה ושם את 'מלחמת השפות', אבל כדאי היה לעסוק בה ביתר הרחבה, כסעיף לעצמו, כי היא מציינת את הצלחתה המכרעת של העברית בתוך היישוב לפני מלחמת העולם. הצלחה זו סללה את הדרך להכרה בעברית בשנת 1922, אחרי המלחמה ותחת המנדט הבריטי, כשפה הרשמית של היישוב היהודי. הכרת היישוב בעברית כשפתו הבלעדית סללה אפוא את הדרך להכרה בה על ידי הגורם החיצוני הבריטי.

באשר לארגון הספר, כפי שצינו, הוא בנוי משני חלקים (שערים), הראשון תיאורי יותר והשני תאורטי. החלקים מעצם טיבם שונים מאוד זה מזה, ובמובנים רבים דומה כי לפנינו שני ספרים נפרדים כביכול. מוטב היה לו פתח כרמי את ספרו בהשגותיו ובהסתייגותיו ממצב המחקר על התחייה (מוצדקות או לא מוצדקות ככל שתהינה), מציע ומציג את התכנית התאורטית-המתודית-המתודולוגית שלו, ואז ניגש לנסות ליישמה על החומר ההיסטורי הגולמי של התחייה שהוא ליקט. כך היה הספר מאוחד יותר וממוקד יותר, והיו נחסכות החזרות הרבות המכבידות על הקורא.

עם זאת עד כה לא היה מצוי בידינו מחקר מקיף, מעמיק ורב מידע מעין זה מן הצד העובדתי ומאתגר מבחינה מתודולוגית. הספר כולל גם ביבליוגרפיה מקיפה (במיוחד בעברית ופחות בלועזית) הנפרשת על פני כ־60 עמודים, והפותחת בפני הקורא - המצוי בנושא וזה העושה בו צעדים ראשונים - פתח לקריאה שתרחיב ותעמיק את ידיעותיו. בזכות כל אלה, ועל אף החסרונות שהזכרנו, הספר תורם לקידום המחקר של גורמי תחיית הלשון העברית.

תחייתה של הלשון העברית בכתב ובעיקר בדיבור' (עמ' 13; ההדגשה שלי, י"פ). אם הוא תופס את התחייה בהיקף רחב כזה, מן הראוי היה להתווכח עם הבלשנים המגדירים את התחייה במובן המצומצם ולהסביר מדוע בחר בדרך שבחר, או לפחות להציג את גישתו לעומת גישת המחקר עד כה. כיוון שלא עשה כן ולא הגדיר מהי התחייה ומהם גבולותיה, כרמי מוסיף על העמימות והשטטוש שהוא כל כך מתריס נגדם.

בסיכומו של הספר כותב כרמי בין השאר: 'עסקנו בתכנים, בנושאים ובשאלות המרכזיות שהעסיקו את מחיי הלשון ואשר עמדו במוקד הפולמוסים והמאבקים... אף סקרנו כמה תהליכים ומגמות שפעלו ברקע לתחיית הלשון' (עמ' 313-314). נושא חשוב בתחייה היה מעמדן של שפות זרות בזהות הלשונית העתידית של הארץ ומקומן בחינוך הדור הצעיר העברי. מחיי הלשון עסקו לא מעט, ובצדק, בשאלות כגון אם יש ללמד שפות זרות, ואם כן אילו שפות, ואם יש להשתמש בהן בהוראה לצד העברית או במקומה (במקצועות מסוימים, למשל, במקצועות לא יהודיים). סוגיה חינוכית זו, שעמדה על הפרק במשך כל תקופת התחייה, התפוצצה בשנים שלפני מלחמת העולם הראשונה ב'מלחמת השפות', שראשיתה במאבק על שפת ההוראה בטכניון, שהוקם באותה עת בחיפה בתמיכתה ובכספיה של חברת 'עזרה' מברלין. אחרי דיונים ארוכים וסוערים עם הדירקטוריון בגרמניה ובארץ הוחלט שהשפה הגרמנית המפותחת והעונה על צורכי המדע, ולא העברית, תשמש שפת ההוראה בטכניון.

ליישוב העברי הייתה ההחלטה הזאת כסטירת לחי. משמעה היה שהעברית ענייה מדי ואינה מתאימה לנדרש במדע, המסמל את העתיד ואת הקדמה. לכן התנגד היישוב העברי בתוקף להחלטה זו ובתי הספר העבריים הגיבו עליה